

SENEDE VE METİN YÖNÜNDEN SA'LEBE HADİSİNİN TENKİDİ

Kadir PAKSOY*

Bazı hadis ve tefsir kaynaklarında sahabeden Sa'lebe b. Hâtıb'ın Rasulullah'a gelerek zengin olmak için dua talep ettiği, ancak sürülerle koyuna malik olunca zekat vermekten kaçındığı, daha sonra zekatını vermek istese de ne Rasulullah, ne de halifeleri tarafından zekatının kabul edilmediği nakledilmektedir. Halk arasında oldukça yaygın olan ve *Sa'lebe Kıssası* şeklinde nitelendirilen bu rivayet, tefsir kaynaklarının pek çoğunda Tevbe-9/75 ayetinin sebeb-i nüzûlü olarak nakledilmekte, vaizler ve hatipler tarafından da ibret alınacak bir tablo olarak anlatılmaktadır. Ancak hadîs kriterleri açısından bu kıssanın sıhhat yönü oldukça düşündürücüdür. Hz. Peygamber'in ashabından ve üstelik Bedir'e katılmış şerefli sahabîlerden birisi olduğu belirtilen Sa'lebe b. Hâtıb hakkında nifak -hatta küfür- sayılabilecek böyle bir haberin aslı ve güvenilirliği var mıdır? Acaba bu rivâyet gerçekten sahih midir, yoksa uydurma bir kıssadan mı ibarettir? İşte bu ve benzeri problemlerin çözümlenmesi için hadisçilerin sadece sened tenkidini yaptıkları rivayetlerin metin yönünden de tenkidinin yapılmasına, ayrıca kıssanın kahramanı olan Sa'lebe b. Hâtıb'ın biyografisi ile tarihi hâdiseler açısından da ele alınmasına ihtiyaç vardır. Bu makalemizde kıssayı nakledecek, akabinde sened ve metin tenkidi (rivayet ve dirayet) açısından gerekli kritiğini yapacak, bu mevzudaki tarihî ve biyografik bilgilerden de yola çıkarak meseleyi çözümlenmeye çalışacağız.

I. SA'LEBE HADİSİ

Sahabeden Ebû Ümâme el-Bâhilî ve İbn Abbâs'dan farklı iki isnadla nakledilen bu rivayetin metinleri yaklaşık olarak aynıdır. Bazı lafız farklılıkları gözardı edilecek olursa kısaca şöyledir:

“Bir gün Sa'lebe b. Hâtıb, Hz. Peygamber'e (a.s.) geldi ve şöyle dedi:

- Ya Rasulullah, bana mal vermesi için Allah'a dua et!

Hz. Peygamber (a.s.):

- Yazık ey Sa'lebe, şükürünü eda ettiğin az mal, şükürüne güç yetiremediğin çok maldan hayırlıdır, buyurdu. Sa'lebe, tekrar geldi ve aynı şeyi istedi:

- Ya Rasulallah, bana mal vermesi için Allah'a dua et!

- Yazık ey Sa'lebe, benim gibi olmak istemez misin? Eğer şu dağların altın ve gümüş olarak benimle beraber yürümesini dileseydim, mutlaka gerçekleşirdi.

Sa'lebe, daha sonra tekrar geldi ve ısrarla aynı şeyi istedi:

- Ya Rasulallah, bana mal vermesi için Allah'a dua et! Yemin ederim ki, Allah

* Harran Üniv. İlahiyat Fak. Hadis Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

bana mal verirse her hak sahibinin hakkını mutlaka vereceğim.

Bu ısrarından sonra Rasûlullah (a.s.) Sa'lebe için şöyle dua etti:

- Allahım, Sa'lebe'ye mal ver!

Bundan sonra Sa'lebe, bir kaç koyun edindi. Koyunlar, tırtılların (kurtçuk) artması gibi çoğaldı. Koyunları Medine'ye sığmaz hale gelince Medine'nin dışına taşındı. Bütün vakit namazlarını Rasûlullah'ın arkasında kılarken, öğle ve ikindiye cemaatle kılar oldu. Koyunları biraz daha çoğalınca cemaati terketti, sadece cuma namazına gelebiliyordu. Malları tırtılların artması gibi daha da çoğalınca uzak bir vadiye taşındı, artık cuma ve cemaati tamamen terketti.

Bir gün Rasûlullah (a.s.): "Sa'lebe'ye ne oldu?" diye sordu. Sa'lebe'nin vaziyetinden bahsedilince Rasûlullah üzülerək üç defa "Yazık oldu Sa'lebe'ye" buyurdular. Bundan sonra Allah, Hz. Peygamber'e zekatı emreden şu ayeti indirdi: "Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arındırıp yüceltirsin. Bir de onlar için dua et, çünkü senin duan, onlar için stükûnettir (onları yatıştırır). Allah iştir, bilendir." (Tevbe-9/103). Hz. Peygamber de iki sahabiyi zekat memuru olarak görevlendirdi. Hayvanların yaş ve sayılarına göre zekat toplamalarını ve Sa'lebe ile Benû Süleym'den falanca şahsın zekatlarını tahsil etmelerini istedi. Zekât memurları Sa'lebe'ye vardılar ve ona malın zekatını almak için geldiklerini söylediler. Sa'lebe onlara: "Siz önce diğer insanlardan isteyin, dönüşte bana uğrayın" dedi. Zekat memurları, Süleyimli şahsa gittiler. Bu şahıs, zekat memurları gelince develerinin en iyilerinden seçerek onlara teslim etmek istedi. Fakat memurlar kendisine dediler ki: "Sana mallarının en iyisini vermek gerekmezdi, üstelik biz böyle en iyilerini almak niyetinde değiliz." Süleyimli şahıs onlara: "Hayır, bizzat bunları alın, çünkü ben bunları gönül hoşnutluğuyla veriyorum" dedi. Onlar da develeri aldılar ve dönüşte tekrar Sa'lebe'ye uğradılar. Sa'lebe: "Vallahi bu cizyeden başka birşey değildir" cevabını verdi. Onlar da Sa'lebe'nin yanından elleri boş olarak Rasûlullah'a gelerek bu vaziyeti haber verdiler. Bunun üzerine Rasûlullah (a.s.): "Yazık Sa'lebe'ye!" dedi, Süleyimli şahıs için de bereket duasında bulundu. Bu hâdise üzerine Allah, Sa'lebe hakkında şu ayetleri indirdi: "Onlardan kimi de, 'Eğer Allah lütfundan bize (zenginlik) verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette salihlerden olacağız'" diye Allah'a söz verdiler. Fakat Allah, lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihayet Allah'a verdikleri sözden dönmeleri ve yalan söylemeleri sebebiyle Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalplerine nifak soktu." (Tevbe-9/75-77).

Bundan sonra Ensar'dan ve Sa'lebe'nin akrabası olan bir zat, bineğine atlayarak doğru Sa'lebe'nin yanına vardı ve ona şöyle dedi: "Yazıklar olsun sana ey Sa'lebe, sen helak oldun, Allah senin hakkında şu ayeti indirdi!"

Sa'lebe ağlayarak Rasûlullah'ın huzuruna geldi ve "Ya Rasûlallah! Zekatımı kabul et!" diye yalvarmaya başladı. Ama Rasûlullah onun zekatını kabul etmedi. Sa'lebe, daha sonra halifeliği döneminde Hz. Ebû Bekr'e, bilahere Hz. Ömer'e ve Osman'a geldiği halde onlar da zekatını reddettiler. En sonunda Sa'lebe zekatı kabul edilmemiş olarak Hz. Osman döneminde öldü."

II. SALEBE HADİSİNİN SENED YÖNÜNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Rivayeti Tahrîc Eden Müellifler ve Ravileri

Ebû Ümâme el-Bâhilî ve İbn Abbas'dan tahrîc eden müelliflerle ilk beş ravileri aşağıda iki ayrı tabloda gösterilmiştir:

Tablo-1 Ebû Ümâme el-Bâhilî'den Nakleden Müellifler ve İlk Beş Ravileri

TAHRİC EDEN	5. RAVİ	4. RAVİ	3. RAVİ	2. RAVİ	1. RAVİ
TABERÂNÎ ¹ (ö. 360)	Velid b. Müslim	Muân b. Rifâa	Ali b. Yezîd	Kâsım b. Abdirrahman	Ebû Ümâme el-Bâhilî
BEYHAKÎ ² (ö. 458)	Miskîn b. Bukeyr	Muân b. Rifâa	Ali b. Yezîd	Kâsım b. Abdirrahman	Ebû Ümâme el-Bâhilî
TABERÎ ³ (ö. 310)	Muhammed b. Şuayb	Muân b. Rifâa	Ali b. Yezîd	Kâsım b. Abdirrahman	Ebû Ümâme el-Bâhilî
İBN ABDİLBER ⁴ (ö. 463)	Muhammed b. Şuayb	Muân b. Rifâa	Ali b. Yezîd	Kâsım b. Abdirrahman	Ebû Ümâme el-Bâhilî
VÂHİDÎ ⁵ (ö. 468)	Muhammed b. Şuayb	Muân b. Rifâa	Ali b. Yezîd	Kâsım b. Abdirrahman	Ebû Ümâme el-Bâhilî

Bundan başka mezkur hadîsi el-Beğavî (=Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Muhammed, ö. 317), İbn Ebî Hâtim er-Râzî (ö. 327), el-Bâverdî (ö. ?), İbnu's-Seken (=Saîd b. Osman ö. 353), İbn Kâni' (=Abdulbâkî b. Kâni' ö. 351), İbn Şâhin' (=Ömer b. Ahmed b. Şâhin ö. 385) gibi müellifler, Ebû Ümâme el-Bâhilî'den rivayet etmişlerdir.⁶

Tablo-2: İbn Abbas'dan Nakleden Müellifler ve İlk Beş Ravisi

TAHRİC EDEN	5. RAVİ	4. RAVİ	3. RAVİ	2. RAVİ	1. RAVİ
TABERÎ (ö.310), BEYHAKÎ (ö. 458) İBN MERDÜYE (ö.410)	Muhammed b. Sa'd el-Avfi	Huseyn b. Hasen b. Atiyye el-Avfi	Hasen b. Atiyye el-Avfi	Atiyye b. Sa'd el-Avfi	İbn Abbâs

1 et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (Thk.: Hamdî Abdulmecîd es-Selefi), Daru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut 1405/1985, VIII/218-219.

2 el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Huseyn, *Delâilu'n-Nubuvve ve Ma'rifeti Ahvâli Sâhibi's-Şerîa*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1985, V/289-292.

3 et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mısır 1388/1968, X/188-193 (Tevbe-9/75 ayetinin tefsirinde).

4 İbn Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Nahdatu Mısır, Kahire ts., I/210.

5 el-Vâhidî, Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nüzûl*, Daru İbn Kesîr, Beyrut 1408/1988, s. 213-215.

6 es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ts., III/260; *el-Câmi'u's-Sagîr* (M. A. el-Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr şerhiyle birlikte), Daru'l-Fikr, Beyrut ts., IV/527; ez-Zebîdî, M. Murtazâ, *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakin bi Şerhi'l-İhyâ*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1409/1989, IX/833.

B. Rivayetin Senedinde Yer Alan Ravilerin Cerh ve ta'dîli

Tablo-3 Ebû Ümâme Tarîkıyla Gelen Senedin Ravileri ve Cerh-Ta'dîli

RAVİNİN ADI, TABAKASI	KÜTÜB-İ SİTTE'DE RİVAYETİ	MUHADDİSLERE GÖRE CERH VE TA'DİLİ
1. <i>Ebû Ümâme Suday b. Aclân el-Bâhilî</i> (ö. 76). Sahabî	Kütüb-i sitte'nin hepsinde hadisi var	Hadis âlimlerinin ittifakıyla sahabenin hepsi âdildir, sikadır.
2. <i>Kasım b. Abdîrrahman</i> (ö. 112) Tabîî, üçüncü tabaka	Sünen-i Erbaa'da hadisi var	<i>Yahya b. Maîn, Ebû Hâtîm er-Râzî ve Tirmizî</i> : Zayıftır. <i>Ahmed b. Hanbel</i> : Garîb şeyleri rivâyet eder. <i>Hâkim</i> : Münkeru'l-hadis'tir. <i>İbn Hibbân</i> : Sika değildir, vâhîdir. Rasûlullah'ın Ashabına maktûb ve münker şeyleri nisbet eder. ¹
3. <i>Ali b. Yezîd el-Elhânî ed-Dimaşkî</i> (ö. ~117) Tebe-i tâbiîn, altıncı tabaka	Tirmizî ve İbn Mâce'de hadisi var	<i>Ebû Zûr'a er-Râzî</i> : Kavi değildir. <i>Ebû Hatim er-Râzî</i> : Zayıftır, münkerdir. <i>Ahmed b. Hanbel</i> : Zayıftır, Kasım'dan münker şeyleri nakleder. <i>Yahya b. Maîn ve Tirmizî</i> : Zaifu'l-hadis'tir. <i>Buhârî</i> : Münkeru'l-hadis'tir. <i>Nesai ve Dârekutnî</i> : Metrûktur. <i>Hâkim</i> : Zâhibu'l-hadis'tir. <i>İbn Hibbân</i> : Münkeru'l-hadis'tir, çok karıştırıcıdır. <i>Ebû Nuaym el-İsbehânî</i> : Münkeru'l-hadis'tir. ²
4. <i>Muân b. Rifâa es-Selâmî ed-Dimaşkî</i> (ö. 157) Tebe-i tâbiîn, yedinci tabaka	İbn Mâce'de hadisi var	<i>Ali b. el-Medîni, Ahmed b. Hanbel</i> : Fena değildir. <i>Ebû Hâtîm</i> : Hadisi yazılır ama ihticac olunmaz. <i>Yahya b. Maîn</i> : Zayıftır, leyyinu'l-hadis'tir. <i>Ebû Dâvûd ve İbn Adiy</i> : Zayıftır. <i>İbn Hibban</i> : Münkeru'l-hadistir, ihticac olunmaz. <i>Zehebî</i> : Rivayet sahibidir ancak güvenilir değildir. ³

1 İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, Daru'l-Va'y, Halep 1396, II/212, III/27; İbn Adiy, Abdullah, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, Daru'l-Fikr, Beyrût 1409/1988, VI/36; ez-Zehabi, Muhammed b. Ahmed, *Mizânul-İ'tidâl fî Nadi'r-Ricâl*, Daru'l-Fikr, Beyrût ts., III/373; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrût ts., IV/462.

2 İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1371/1952, VI/209; el-Ukaylî, Muhammed b. Amr el-Mekkî, *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., III/254; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/110; İbn Adiy, *el-Kâmil fî'd-Duafâ*, V/178-179; ez-Zehabi, *el-Mizân*, III/161, 373; *el-Kâşif fî Ma'rifeti men lehû Rivâye fî'l-Kütübi's-Sitte*, Beyrût ts., II/298; *el-Muğnî fî'd-Duafâ*, Beyrût ty., II/457; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., VII/396-397.

5a. <i>Velfd b. Müslim</i> (ö.195) sekizinci tab.	Sünen-i Erbaa’da hadisi var	<i>İbn Hibban</i> : Müdellistir. <i>Zehebî</i> : Müdellistir, bilhassa “an” ile naklettiği rivayetlerden sakınılmalıdır. <i>İbn Hacer</i> : Çok tedlîs ve tesviyede bulunur. ⁴
5b. <i>Miskîn b. Bukeyr el-Harrânî</i> (ö.198) dokuzuncu tab	Buhârî Müslim Ebû Davud ve Nesâî	<i>Zehebî ve İbn Hacer</i> : Sadûktur. ⁵
5c. <i>Muhammed b. Şuayb b. Şâbûr</i> (ö.200), dokuzuncu tab	Tirmizi Ebû Dâvûd Nesâî İbn Mâce	<i>Zehebî ve İbn Hacer</i> : Sadûktur, bununla beraber bazı garib rivâyetleri nakleder. ⁶

Sened Tenkîdinin Sonucu: Yukarıdaki isnadda Kasım b. Abdirrahman, Ali b. Yezid ve Muân b. Rifâa gibi peşpeşe üç mecruh ravinin bulunduğu görülmektedir. Muân’dan nakleden son üç raviden ikisi orta derecede cerhedilmiş, birisi sika sayılmıştır. Bu tablo gösteriyor ki, seneddeki ravilerin ekserisi mecruhtur. Bilhassa Ali b. Yezid, raviler arasında şiddetli derecede cerhedilen ve ittifakla metrûk sayılandır. İmam Buhârî, onun hakkında ‘*münkeru’l-hadîstir*’ demiştir ki Buhârî’ye göre bunun mânâsı: “Her kim hakkında ‘*münkeru’l-hadîs*’ demiş isem o raviden hadis nakletmek helal değildir” demektir.¹ Hadis kritikçilerinden Ebû Hâtim er-Râzî ile Yahya b. Main ise Ali b. Yezid’in hadislerinin şiddetli derecede zayıf olduğunu, bilhassa Kasım’dan naklettiklerinden kesinlikle sakınılması gerektiğini ve üstelik [Ali b. Yezid - Kasım - Ebû Umâme] tarikıyla gelen rivayetlerin hiçbirisinin muteber olmadığını söylemişlerdir. İbn Hibban da bütün bunlara ilave olarak şöyle demiştir: “Ali b. Yezid’in hadislerini alırken ciddi bir ayıklama yapmak gerekir. Çünkü Ali b. Yezid, genellikle hadiste cidden zayıf ravi olan hocası Kasım’dan rivayette bulunur. Bundan başka Ali b. Yezid’in ravilerinin ekserisi ise zayıftır, vâhîdir. Onlardan rivâyet edenler de sika kimseler değildir. Dolayısıyla Ali b. Yezid’in bulunduğu senedde sadece kendisi cerh edilmekle kalmıyor, kendisinden başka iki ya da üç mecruh ravi peşpeşe yer alıyor. Hal böyle olunca, bazen illetin bu ravilerden hangisinden kaynaklandığını kestirmekte zorlanıyorum.

3 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII/422; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III/36; İbn Adiy, *el-Kâmil*, VI/328; ez-Zehebî, *el-Mizân*, IV/134, İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, X/201; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV/256.

4 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I/91; ez-Zehebî, *el-Mizân*, IV/348, *el-Kâşif*, III/242.

5 ez-Zehebî, *el-Mizân*, IV/101, *el-Kâşif*, III/138; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, Daru'r-Raşîd, Beyrut 1412/1992, s. 529.

6 ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/580; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 483.

1 Bkz. ez-Zehebî, *el-Mizân*, I/ 5, 412.

Muân b. Rifâa da mecrûh bir ravi olup bazen mürselleri merfû' gibi rivayet eden, meçhul kimselerden de münker şeyleri nakleden ravidir. Eğer rivayetlerinde maklûb, münker şeylerle akl-ı selime zıt düşen hususlar ağır basarsa, bu ravilerle rivayetlerinden şiddetle kaçınmak gerekir."¹ Netice olarak diyebiliriz ki, Ebû Umâme tarîkıyla nakledilen bu isnaddaki ravilerin pek çoğu ittifakla mecrûh ve metrûktur. Elbette böyle şiddetli derecede za'fiyeti sözkonusu olan bir rivayet, hadis kriterleri açısından makbul sayılmaz, delil olamaz ve hatta nakledilmesi dahi uygun düşmez.

Tablo-4 İbn Abbas Tarîkıyla Nakledilen Senedin Ravileri ve Cerh-Ta'dîli

RAVİNİN ADI	KÜTÜB-İ SİTTEDE RİVAYETİ	MUHADDİSLERE GÖRE CERH VE TA'DİLİ
İbn Abbâs (ö.68) Sahabî	Kütüb-i Sitte'de	Âlimlerin ittifakıyla sahabenin hepsi âdildir, sikadır.
Atıyye b. Sa'd el-Avfî (ö. 111) Tâbiî, Üçüncü tabaka	Ebû Davud, Tirmizi ve İbn Mace'de hadisi var	<i>Süfyân es-Sevrî</i> ve <i>Ebû Hâtim</i> : Zayıftır. <i>Yahyâ b. Maîn</i> : Salihtir. <i>Ahmed b. Hanbel</i> : Zaîfu'l-hadis'tir, müdellistir. <i>İbn Hibbân</i> : Müdellistir, ihticac olunmaz, hatta hadislerini yazmak ve nakletmek helal olmaz. <i>Nesâî</i> : Zayıftır. <i>Ebû Zür'a</i> : Leyyinu'l-hadis'tir. <i>İbn Adiy</i> : Zayıftır, hadisleriyle ihticac olunmaz. <i>Zehebî</i> : Zayıftır, müdellistir, şîidir. <i>İbn Hacer</i> : Çok fahiş hata yapar, şîidir, müdellistir. ²
Hasen b. Atıyye el-Avfî (ö. 181) Tebe-i tabiîn, Altıncı tabaka	Ebû Davud'da hadisi var	<i>Buhârî</i> : Sika değildir. <i>Ebû Hâtim er-Râzî</i> : Zayıftır. <i>Zehebî</i> : Zayıftır. <i>İbn Hacer</i> : Zayıftır. ³
Huseyn b. Hasen b. Atıyye el-Avfî (ö. ~222) Dokuzuncu tab.	-	<i>Yahyâ b. Maîn</i> : İtimat edilmez. <i>İbn Hibbân</i> ve <i>Zehebî</i> : Münkeru'l-hadistir. Mutabaat olunmayacak şeyleri nakleder. Hadisleri maklub yapar, mürseli merfû', mevkufu da muttasıl yapar. ⁴
Muhammed b. Sa'd el-Avfî (ö.276), Onbirinci tabaka	-	<i>Hâkim</i> : Fena değildir (Lâ be'se bih). <i>Hafîb el-Bağdâdî</i> : Hadis rivayetinde gevşektir (Leyyinu'l-hadis). ⁵

1 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/110, III/36.

2 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-Cerh*, VI/383; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/176; İbn Adiy, *el-Kâmil*, V/370; ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/80; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, VII/225.

3 ez-Zehebî, *el-Mizân*, I/503, el-Kâşif, I/223; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 162.

4 ez-Zehebî, *el-Mizân*, I/533; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/284.

5 ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/560.

İbn Abbâs Tarîkıyla Nakledilen Yukarıdaki İsnadın Tenkîdi ve Netîcesî: Yukarıdaki isnad, İbn Abbâs'dan hadîs alan el-Avfi sülalesinin, dededen babaya, ondan oğluna, ondan da yeğenine şeklinde naklettiği tipik rivayetlerden birisidir. Pek çok sahabeden hadîs nakleden Atıyye el-Avfi, münker, müdellis ve metrûk bir ravi olmakla cerhedilmiştir. Atıyye, hadîste hiç güvenilmeyen ve râfîzîlikle itham olunan kezzab Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146)'den münker rivayetleri tedlis yaparak nakletmekle de tenkit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel'in ifadesiyle: "Atıyye, sahabeden Ebû Saîd el-Hudrî'yi görmüş, bazı rivayetleri ondan işitmiştir. Ancak onun vefatından sonra asıl künyesi Ebu'n-Nadr olan Kelbî'nin meclisine katılmış ve onu Ebû Saîd diye künyelendirmek sûretiyle meşhur sahabî Ebû Saîd el-Hudrî'yi çağrıştırmaya (tedlis) çalışmıştır. Hasılı, Atıyye ile ihticac olunması helal değildir. Hatta hadîslerini yazmak ve nakletmek bile helal olmaz."¹

Sa'lebe hadisinde yer alan Avfi âilesinin diğer bütün fertleri de orta ya da şiddetli derecede cerhedilmiş ravilerdendir. Elbette hadîs kriterleri açısından birden fazla şiddetli mecruh ravinin bulunduğu bir isnadın makbul sayılması mümkün olmadığı gibi, delil olabilmesi de uygun görülemez.

C. SA'LEBE HADİSİNİN FARKLI İKİ İSNADIYLA ALAKALI BAZI TAHLİLLER

1. Sa'lebe Hadîsinin Farklı İki İsnadının Varlığı, Bu Hadîsi Makbul Hale Getirir mi?

Hadîs ilmi açısından birden fazla isnadı bulunan zayıf bir hadîsin makbul ya da merdud sayılması, bazı şartlarla tesbit edilmektedir. Şimdi bu şartları ve Sa'lebe hadîsinin senediyle alakalı kritiğini inceleyelim:

a) Bir hadîsin za'fiyetten kurtulup hasen liğayrihî ya da sahîh liğayrihî mertebesine çıkabilmesi için, en azından isnadlarından birisinin hasen veya sahîh mertebede bulunması gerekmektedir.² Sa'lebe hadîsinin her iki isnadı da şiddetli derecede zayıftır. Dolayısıyla şiddetli za'fiyeti olan iki farklı isnadın birbirini takviye etmesi ve hasen mertebesine yükselmesi mümkün değildir. Hatta bir hadîsin ikiden fazla isnadı olsa ve fakat hepsi de zayıf bulunsa, tariklerinin çokluğu, o hadîsi za'fiyetten kurtaramaz.

b) Râvîsi, kizb veya töhmet-i kizb sebebiyle cerh edilmiş bir isnadın tariklerinin çokluğu, onu za'fiyetten kurtaramaz.³ Sa'lebe hadîsinin her iki isnadındaki raviler içinde kezzab ya da kizble itham edilen kimselerin bulunduğunu görmüştük. Bu yönüyle de farklı iki isnadın birbirini takviye

1 İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/176, 256; ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/556.

2 et-Tahanevî, Zafer Ahmed, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadîs*, s. 78.

3 el-Kevserî, M. Zahid, *Makâlât*, Kahire 1414/1994, s. 39.

etmesi sözkonusu değildir.

c) Benzeri bir kaideye göre ise, eğer hadisin za'fiyeti, râvînin fiskından ya da yalancılığında kaynaklanıyorsa, aynı derecede zayıf başka bir rivâyetin desteklemesiyle, bu za'fiyet izale olmaz. Zira za'fiyet birincisinde ağır basmakta; onu destekleyen rivâyet ise bu yönden yetersiz kalmaktadır. Ama hadisin za'fiyeti, cerh edilen râvînin hıfzı veya zabtı cihetinden kaynaklanmış olursa, böyle bir hadisin tariklerinin çokluğu, onu hasen liğayrihi mertebesine yükseltebilir.¹ Bu kaideye göre Sa'lebe hadisinin her iki isnadına baktığımızda, cerhedilen ravilerin ekseriyeti, hıfzı (zabt) yönünden değil de adalet yönüyle cerhedilmişlerdir. Çünkü ravilerin içinde müdellis, kezzab kimseler olduğu gibi, bid'a ehli olanlar da vardır. Netice olarak, iki farklı tarikle gelse bile böyle bir rivayetin za'fiyetten kurtulması, makbul hale gelmesi mümkün gözükmemektedir.

d) Hadis alimleri, zayıf hadisin kabul edilmesini ya da zayıf hadisle amel edilmesini üç şarta bağlamışlardır. Bu şartlardan birisi de senedin şiddetli derecede zayıf olmamasıdır. Yani senedinde kezzab, vadda', yalancılık töhmetiyle cerhedilen veya ittifakla metrûk sayılan bir ravinin bulunması, o hadisi şiddetli derecede zayıf kılan âmillerdendir.² Sened tenkidinde belirttiğimiz gibi, Sa'lebe hadisinin her iki isnadında ittifakla metrûk sayılan ve şiddetli derecede cerh edilen ravilerin bulunduğu vakidir. Buna göre şiddetli za'fiyeti olan bir hadisin ahkam için delil olamayacağı kesin olduğu gibi, ahkam dışındaki hususlarda da delil olabilmesi mümkün değildir.

2. Her İki İsnaddaki Ravilerin Beldelerine Göre Tahlili

Sened açısından dikkatimizi çeken bir diğer husus ise, Ebû Ümâme tarikıyla nakleden ravilerin Şam ehlinden; İbn Abbâs'dan nakledenlerin ise Kûfe ehlinden oldukları görülmektedir. Rical kitaplarında bu ravilerin biyografilerini incelediğimizde, her iki isnadın ravileri içinde Kûfe ile Şam'da ikamet edenlerin olduğu, ayrıca rihle sebebiyle her iki belde ehlinden hadis alan kimselerin bulunduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla böyle bir kıssanın, sahabeden Sa'lebe b. Hâtîb adına senarize edilip yaygınlaştırılarak, her iki beldede ikamet eden ya da seyahat eden raviler sayesinde birinden diğerine nakledilmiş olabileceğini söyleyebiliriz. Bundan başka müdellis raviler tarafından Sa'lebe hadisinin farklı iki isnad tesis edilerek aktarılmış olabileceği de hatıra gelmektedir.

1 es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî şerhu Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1414/1994, s. 111.

2 Bkz. es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, s. 197; el-Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *el-Ecvîbetü'l-Fâzıla li'l-Es'ileti'l-Aşrati'l-Kâmile*, (Tlk.A. Ebû Gudde), Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, Haleb 1384/1964, s. 41; et-Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut 1392/1972, s. 94.

D. SA'LEBE HADİSİNİN SİHHATİ HAKKINDA HADİSÇİLERİN GÖRÜŞLERİ

Sa'lebe hadisinin Ebû Ümâme el-Bâhili ve İbn Abbâs'dan farklı iki senedle rivayet edildiğini, ancak hadisin kütüb-i sitte ya da kütüb-i tis'a gibi muteber kaynakların hiçbirisinde bulunmadığını belirtmiştik. Bundan başka Sa'lebe hadisi üzerinde değerlendirme yapan hadisçilerin hemen hepsi de bu rivayetin za'fiyetine dikkat çekerek muteber olmadığına hükmetmişlerdir. Bu hadis hakkındaki değerlendirmeler şöyledir:

1. *İmâm el-Beyhakî* (ö. 458), Ebû Ümâme ve İbn Abbas'dan naklettiği bu rivâyet hakkında şöyle demiştir: "Bu hadis, tefsirciler arasında yaygınlaşmış olup zayıf senedle mevsul olarak rivayet edilmiştir."¹
2. *Izzuddîn İbnu'l-Esîr* (ö. 630), Sa'lebe b. Hâtüb'in biyografisinde bu rivayete yer verdikten sonra, bu kıssanın sahîh olmadığını ya da Bedir'e katılan Sa'lebe b. Hâtüb hakkında gerçekleşmiş olabileceği hususunun şâibeli olduğunu belirtmiştir.²
3. *İmâm ez-Zehabî* (ö. 748): "Sa'lebe'nin mal istemesiyle alakalı uzun bir hadîs nakledilmektedir. Ama bu rivâyet münkerdir."³ demiştir.
4. *Zeynuddîn el-İrâkî* (ö. 806), *Tahrîcu Ehâdîsi'l-İhyâ* da: "Bu hadisi Taberânî, zayıf senedle tahrîc etmiştir."⁴ demiştir.
5. *Nûruddîn el-Heysemî* (ö. 807): "Bu hadîsi Taberânî, Ebû Ümâme'den rivayet etmiştir. Senedinde Ali b. Yezîd el-Elhânî vardır ki, bu ravi metrûktur."⁵ değerlendirmesinde bulunmuştur.
6. *İbn Hacer el-Askalânî* (ö. 852), *el-İsâbe*'de Sa'lebe b. Hâtüb'in biyografisinde mezkur kıssanın Sa'lebe hakkında nakledildiğini ancak "Bu hadis (kıssa), sahîh değildir, ya da Bedir'e katılan Sa'lebe hakkında olması şâibelidir (fihî nazar)"⁶ değerlendirmesinde bulunarak hadisin za'fiyetine ve Sa'lebe b. Hâtüb hakkında bunun doğru olamayacağına işaret etmiştir. Ayrıca İbn Hacer, *Tahrîcu Ehâdîsi'l-Keşşâf*'ta bu hadis hakkında "Bu rivayetin isnadı çok zayıftır."⁷ demiştir.

1 el-Beyhakî, *Delâilu'n-Nubuvve*, VI/292.

2 Izzuddîn İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru İhyai't-Türârisi'l-Arabî, Beyrut ts., I/237.

3 ez-Zehabî, *Tecridu Esmâi's-Sahâbe*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut ts., I/66.

4 Bkz. el-Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Daru'l-Kalem, Beyrut ty., III/257 (dipnotta).

5 Nûruddîn el-Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., VII/32.

6 İbn Hacer, *el-İsâbe* I/198.

7 ez-Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut ts., II/292 (Hamîşindeki İbn Hacer'in Tahrîcu Ehâdîsi'l-Keşşâf'ı).

7. *Celâluddîn es-Suyûtî* (ö. 911), bu hadîsin bir kısmını *el-Câmi'ü's-Sağîr*'ine almış ve sonunda sadece sahîh rumuzuyla sıhhatine işaret etmiştir. Ancak mezkur eserin şârihi Muhammed Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031), gerek Beyhakî ve gerekse İbn Hacer'in bu hadisin za'fiyetine dikkat çektiklerini belirtmek suretiyle Suyûtî'nin sahîh rumuzu hakkında kesinlik olmadığına dikkat çekmiştir.¹ Biz de Suyûtî'nin bu hadis hakkında sahîh rumuzu kullanmasını bir zuhul olarak değerlendiriyoruz. Çünkü diğer taraftan Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl* adlı eserinde: "Bu hadis, Ebû Ümâme ve İbn Abbas'dan zayıf senedle rivayet edilmiştir."² demek suretiyle hadisin za'fiyetine hükmetmiştir. Diyebiliriz ki, esasen hadisin za'fiyeti, Suyûtî tarafından bilinmektedir. Ancak her nasılsa *el-Câmi'ü's-Sağîr*'de gözünden kaçmış olabilir.
8. *Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî*: "Bu hadis, iştihar etmesine rağmen münkerdir. Hadisin illeti, Ali b. Yezid el-Elhânî'dir. Bu ravi, ittifakla metrûktur. Ravilerden Muân b. Rifâa ise leyyinu'l-hadistir."³ demiştir.
9. *Abdulfettah Ebû Gudde*: "Kurtubî (ö. 674), Tefsîr'inde Sa'lebe hadisini Ebû Ümâme'den nakletmiş ve '*bu rivâyet meşhurdur*' demiştir.⁴ Halbuki bu rivayet, münkerdir. Çünkü senedinde yer alan Ali b. Yezîd, Buharî'nin ifadesiyle münkeru'l-hadis'tir. Kurtubî'nin '*bu rivâyet meşhurdur*' sözüne gelince; bunu, Sa'lebe kıssasına dair nakledilen rivayetin, vaizler, kıssacılar, nakilci müfessirler katında yaygın ve meşhur olduğu şeklinde anlamak gerekir. Yoksa hadîs istilahındaki 'meşhur hadîs' mânâsında anlamak hatadır. Kaldı ki bu rivâyet, şiddetli derecede zayıf olup tutarlı ve makbul sayılacak hiçbir tarafı yoktur, istişhada da elverişli değildir."⁵ demiş, daha bu mevzuyla alakalı olarak şunları ilave etmiştir: "...Diğer taraftan İbn Kesîr (ö. 774), naklettiği rivâyetlerin illetlerini ve gizli yönlerini açıklamak suretiyle Tefsîr'inde güzel bir metot takip etmiştir. Bununla beraber bazı rivâyetleri senediyle naklettiği halde illetini ve nekaretini belirtmemiştir. Hususiyle rivâyetlerin sened ve metinleri üzerinde cerh ve ta'dîli uygulama prensibinde hassas davranırken, meselâ Sa'lebe hadisi hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır.⁶ Halbuki Sa'lebe kıssası boş ve

1 es-Suyûtî, *el-Câmi'ü's-Sağîr* (Muhammed Abdurraûf el-Münâvî'nin *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*'iyle birlikte), Daru'l-Fikr, Beyrut ts., IV/526, 527.

2 es-Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Daru'l-Menâr, Kahire ts., s. 105.

3 el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn, *Silsiletu'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevzû'a ve Eseruhâ fî'l-Umme*, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1407/1987, IV/112.

4 el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire 1387/1967, VII/209.

5 el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâzıla*, s. 137-138 (Ebû Gudde dipnotu).

6 Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, II/111 (Tevbe-9/75 ayetinin tefsîrinde).

asılıdır. Çünkü senedinde cerhedilen raviler vardır. Muhtemelen bu hadis hakkında cerh-ta'dil kritiğini uygulamak, İbn Kesîr'in gözünden kaçmış olabilir. Bununla beraber elimizdeki mevcut rivâyet tefsîrleri içinde en güzeli, şüphesiz yine İbn Kesîr'in tefsîridir. Fakat 'Her güzelin bir kusuru vardır' darb-ı meselinde geçtiği üzere biz de İbn Kesîr hakkında bunu diyerek onu mazur görmeliyiz."¹

III. SALEBE HADİSİNİN METİN YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. SA'LEBE B. HÂTİB'İN BİYOGRAFİSİ AÇISINDAN KISSANIN TENKİDİ

1. Sa'lebe b. Hâtıb'ın Biyografisi

Adı, Sa'lebe b. Hâtıb b. Amr b. Ubeyd b. Ümeyye b. Zeyd b. Mâlik b. Avf b. Amr b. Avf b. Mâlik b. Evs el-Ensârî'dir. Medîne'den Evs kabilesinin Benû Amr b. Avf kolundandır.²

Babası, Hâtıb b. Amr b. Ubeyd'dir. Kaynaklarda babası hakkında hiç bir bilgiye rastlanmamaktadır. Babasının magazî ve siyer kaynaklarında adının geçmemesi, onun muhtemelen Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce vefat etmiş olabileceğini hatıra getirmektedir.

Annesi, Ümâme bint Sâmit b. Hâlid b. Atıyye b. Havt b. Habib b. Amr b. Avf'tır. Sa'lebe'nin babasıyla annesinin soyu, Evs kabilesinden Amr b. Avf'ta birleşmektedir.³

Kardeşi, Hâris b. Hâtıb el-Ensârî'dir. Hâris, Bedir, Uhud, Hendek ve diğer harplere katılmış, Hudeybiye'de bulunmuş, Hayber muhasarasında şehit olmuştur.⁴

Eş ve Çocukları: İki hanımı ve yedi oğlu vardır. Çocukları: 1) Ubeydullah, 2) Abdullah, 3) Umeyr 4) Rifâa, 5) Abdurrahman, 6) İyâz, 7) Amîra. Çocuklarından ilk üçü, Benî Vâkıf'lı hanımından olmuştur. Diğer dört oğlu ise Gatafân kabilesinden Lübâbe bint Ukbe b. Beşîr adındaki hanımındandır.⁵

1 el-Leknevî, *el-Ecvibetu'l-Fâzıla*, s. 107-108 (Ebû Guddê dipnotu).

2 İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, Daru Sâder, Beyrut 1405/1985, III/460; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Daru'l-Hayr, Beyrut 1412/1992, II/250; İzzuddîn İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, Daru İhyai't-Türârisi'l-Arabî, Beyrut ts., s. 237; İbn Abdilber, *el-İstifâh fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I/210; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Daru Sâder, Beyrut 1328, I/198.

3 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/460.

4 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/461; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/222.

5 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/460.

Sa'lebe, Bedir, Uhud ve diğer harplere katılmış sahabilerdendir.¹

Hz. Peygamber (a.s.), Medine'ye geldikten sonra Muhacirlerle Ensar arasında kardeşlik bağı (muâhât) kurduğunda, Sa'lebe b. Hâtıb ile muhacirlerden Muattib b. Avf el-Hamrâ'yı kardeş yapmıştır.²

Doğum ve Vefat Tarihi: Sa'lebe b. Hâtıb'ın doğum ve vefat tarihleri hakkında kesin bilgiye rastlanmamaktadır. Bununla beraber İbn Abdilber'e göre Hz. Ömer'in -diğer bir nakilde ise Hz. Osman'ın- hilafeti döneminde vefat ettiği ifade edilmektedir.³ İbn Abdilber, mezkur kıssadan yola çıkarak böyle bir tesbite ulaşmış olabilir. Bu rivayetin sened yönünden mu'teber olmadığını ve ihticaca elverişli bulunmadığını daha önce belirtmiştik. Ancak tarihî olaylardan yola çıkarak Sa'lebe'nin hayatı ve vefat dönemi hakkında şu mülahazayı söyleyebiliriz: Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti döneminde Sa'lebe yetişkin bir insandı ve maddi imkan sahibi olduğundan yapılan muâhât dolayısıyla Muhacir kardeşine yardımcı olmuştur. Ayrıca Rasûlullah'la beraber bütün savaşlara katılmıştı ve muhtemelen Rasûlullah'ın irtihalinden sonraki yıllarda vefat etmiştir.

Hadis kaynaklarının ve rical kitaplarının hiçbirisinde Sa'lebe b. Hâtıb'ın naklettiği herhangi bir hadise rastlanmamaktadır. İsmi nin raviler arasında geçmemesi, onun sahabe olduğuna nakise getirmez. Çünkü sahabenin hepsi de hadis rivayet etmiş değildir. Tespitlere göre ashabin ancak yüzde biri hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunu rakamlarla belirtecek olursak; ashabin sayısının yüzbin civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunlardan isimleri tesbit edilenlerin onbine yakın olduğu; bu onbin sahabenin de sadece bin yüz kadarının hadis rivayetinde bulunduğu bilinmektedir.⁴

2. Kıssanın, Sa'lebe'nin Biyografisi Açısından Tenkidi

Sahabe biyografilerini ele alan kaynaklarda ve tabakât kitaplarında Sa'lebe b. Hâtıb hakkında yukarıdaki bilgilerden daha fazlasına rastlanmamaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki bilgiler ışığında onun, mezkur Sa'lebe kıssasıyla ilişkisinin olup olmadığı konusunda mukayese yapabilmek imkanına sahibiz. Şöyle ki:

Sa'lebe b. Hâtıb'ın biyografisi hakkında diğer müelliflerden daha

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/460; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/237; İbn Abdilber, *el-İstîfâb*, I/210; İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/250; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, II/88.

2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/265; İbn Abdilber, *el-İstîfâb*, I/210, III/1430; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğâbe*, IV/394.

3 İbn Abdilber, *el-İstîfâb*, I/210.

4 Bu hususta tafsilat için bkz. Ahmed M. Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasîs şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadis, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrût 1370/1951, s. 185-186.

geniş bilgilere yer vermiş bulunan İbn Sa'd (ö. ~222), mevsuk rivayetlere ve muteber bilgilere dayanarak hazırladığı *et-Tabakâtu'l-Kubrâ* adlı eserinde, kendi döneminde Medîne ve Bağdat'ta Sa'lebe b. Hâtıb'ın soyundan gelen torunlarının bulunduğunu belirtmekte, ancak mezkur Sa'lebe kıssasından ve onun nifakından hiç bahsetmemektedir.¹ Eğer böyle bir kıssa gerçekten Sa'lebe'nin başından geçmiş olsaydı, elbette bundan da bahsederdi.

Ayrıca Sa'lebe b. Hâtıb'ın iki hanım ve yedi erkek evlada sahip olduğu nazar-ı itibara alındığında, onun koyun sürülerini sevk ve idare edebilmek için cuma ve cemaatten uzak kalmış olması aklen muhtemel gözükmemektedir.

Bazı alimler, Sa'lebe kıssasının doğru olmadığını, eğer kıssa doğruysa Sa'lebe b. Hâtıb ile Sa'lebe b. Ebî Hâtıb adında iki şahsın olabileceğini; bunlardan Bedir'e katılan Sa'lebe'nin Uhud'da şehit olması sebebiyle bu kıssanın Sa'lebe b. Ebî Hâtıb adındaki başka bir şahıs hakkında gerçekleşmiş olabileceğini söylemektedir. Ancak araştırmalarımız neticesinde, Sa'lebe kıssasının asılsız olduğu görüşünü benimsemekle birlikte, Sa'lebe adında iki şahsın bulunup Bedir'e katılan Sa'lebe'nin Uhud'da şehit olduğu görüşüne katılmıyoruz. Meseleyi delilleriyle inceleyelim:

Izzuddîn İbnu'l-Esîr (ö. 630), kendi isnadıyla naklettiği Sa'lebe kıssasının akabinde şöyle demiştir: "Bu kıssa sahîh değildir, ya da Sa'lebe b. Hâtıb hakkında gerçekleşmemiştir. Çünkü İbnu'l-Kelbî (=Hişâm b. Muhammed ö. 204), onun Uhud'da şehit olduğunu söylemektedir. Yahut da İbnu'l-Kelbî vehimde bulunmuştur. Ama şüphe yok ki kıssadaki isimle burada biyografisini verdiğimiz isim aynıdır"² demek suretiyle kıssanın şaibeli olduğuna işaret etmiştir.

İmam Zehebî (ö. 748)ise, Sa'lebe hadisinin münker olduğunu belirtmekle birlikte, bazı alimlerin, Sa'lebe'nin Uhud'da şehit düştüğünü söylediklerini nakletmekle yetinmiş, herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.³

Hafız İbn Hacer (ö. 852), Bedir ehlerinden münafık kimsenin bulunmadığından yola çıkarak mezkur kıssasının sahîh olmadığını, bu kıssanın olay olarak doğru olması durumunda ise olayın Bedir'e katılan Sa'lebe b. Hâtıb hakkında vukuunun şüpheli "fihi nazar" (tetkik edilmesi lazım) olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca İbnu'l-Kelbî'ye dayanarak Bedir'e katılan Sa'lebe'nin Uhud'da şehit olduğunu söylemekte, bundan

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/460.

2 İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/237.

3 ez-Zehbî, *Tecrîdu Esmâi's-Sahâbe*, I/66.

başka kıssanın kahramanının Sa'lebe b. Ebî Hâtıb adında başka birisi olabileceğinden söz etmektedir. Bu görüşünü desteklemek için de İbn Merdûye (ö. 410)'nin Tefsîr'inde İbn Abbas'dan naklettiği mezkur kıssada bu şahsın adının Sa'lebe b. Ebî Hâtıb el-Ensârî olduğunu söylemesini delil getirmektedir.¹

Ancak biz, hadis kriterlerine göre sened ve metin tenkidini yaptığımız Sa'lebe kıssasının Sa'lebe b. Hâtıb'a ait olabileceğini mümkün görmemekle birlikte aynı zamanda böyle bir kıssanın başka bir Sa'lebe hakkında -hatta hiçbir sahabî hakkında- gerçekleşmiş olabileceğine ihtimal vermiyoruz. İbnü'l-Kelbî'nin Sa'lebe b. Hâtıb'ın Uhud'da şehit olduğunu söylemesi ise hatadır, vehimdir. Çünkü bütün mevsuk kaynakların ittifakıyla Uhud'da şehit olan sahabî, Sa'lebe b. Sa'd el-Ensârî'dir.²

İbn Hacer'in, İbn Merdûye'ye göre kıssanın kahramanının Sa'lebe b. Ebî Hâtıb olduğuna dair yaklaşımına gelince, diğer kaynakların hiçbirisinde böyle bir isimle karşılaşılmamaktadır. Kaldı ki, İbn Merdûye'den daha önce yaşayan Taberî'nin, keza Beyhakî'nin naklettiği rivayette³ kıssadaki şahsın Sa'lebe b. Hâtıb olduğu söylenmektedir. Buradan diyebiliriz ki, daha sonraki dönemde yaşayan İbn Merdûye'ye ulaşan rivayet ya da nüshalarda bu isim, Sa'lebe b. Ebî Hâtıb şeklinde ziyadeli olarak gelmiş ya da öyle okunmuş olabilir.

Diğer bir husus ise, en azından Bedir ve Uhud harplerine katılmış olan bir sahabînin, böyle bir kıssayı yaşamış olması, hiç bir surette akla uygun düşmemektedir. Çünkü mezkur kıssada anlatılan şekliyle, koyunlarını sevk ve idare etmekten dolayı cami ve cumadan uzak kalan bir insan tipinin, Hz. Peygamber'le birlikte savaflara iştirak etmiş bir sahabiyi canlandırması, hiç bir selîm aklın kabul edemeyeceği bir iddiadır.

Her şeyden önce Sa'lebe b. Hâtıb, Bedir ashabından ve Medîne'deki müslümanların ilk tabakasındandır (sâbikûnu evvelûn). Bedir ashabı içinde nifaka bulaşan herhangi bir sahabînin bulunmadığı sabittir. Ayrıca bizzat Kur'ân ayetlerinde ve Rasûlullah'ın hadislerinde Bedir ashabının fazileti açıkça belirtilmiş; onların mağfiret ve kurtuluş ehli kimseler olduğu ifade edilmiştir. Mesela "Bedir ve Hudeybiye'ye katılan kimse cehenneme girmez."⁴ ve "Allah, Bedir ehline muttali olmuş ve haklarında şöyle

1 İbn Hacer, *el-İsâbe* I/198.

2 Sa'lebe b. Sa'd el-Ensârî'nin Uhud'da şehit olduğu haberi için bkz.: Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, II/88; İbn Abdilber, *el-İstîfâh*, I/208; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, I/237.

3 el-Avfî tarîkıyla İbn Abbas'dan nakledilen bu rivayetin senedi Taberî'de ve Beyhakî'de aynı olmakla birlikte kıssanın kahramanı Sa'lebe b. Hâtıb adıyla geçmektedir. Ayrıca bu isnadın cerh ve ta'dilini tablo 5'te inceledik. Tafsîlat için Tablo 5'e bakılabilir.

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrût 1413/1993, VI/262.

buyurmuştur: Dilediğinizi işleyin, zira ben sizi mağfîret buyurdum."¹ anlamındaki hadisleri bu çerçevede zikredebiliriz.

Bu kıssayla alakalı diğer bir husus şudur: İbn İshâk (ö. ~150), Sa'lebe b. Hâtîb ile Muattîb b. Kuşeyr'i Evs kabilesinden olan münafıklar arasında zikretmiş ve Tevbe 75 ayetinin her ikisi hakkında indiğini söylemiştir.² Bundan başka İbn İshâk, Sa'lebe b. Hâtîb, kardeşi Hâris b. Hâtîb ve Muattîb b. Kuşeyr'i Mescid-i Dırâr'ı yapan Medine'li 12 münafık arasında saymaktadır.³ Pek çok siyer ve tefsir kaynakları ise İbn İshak'ın bu rivayetini herhangi bir kritik yapmadan olduğu gibi nakletmişlerdir. Mesela el-Vâkıdî (ö. 207)⁴ başta olmak üzere siyer ve tarih kaynakları hicretin 9. yılı hâdiseleri arasında bu rivayete yer verirken, Taberî ve pek çok tefsir kaynağı ise Tevbe-9/107 ayetinin nüzûl sebebi olarak bu haberi nakletmişlerdir. Ancak İbn İshak, bu haberi Amr b. Ubeyd el-Basrî yoluyla Hasen el-Basrî'den mürsel olarak rivayet etmiştir. Kaldı ki, İbn İshak hadis alimleri tarafından orta derecede cerhedilen bir ravi olmakla birlikte, şeyhi Amr b. Ubeyd ise müdellis ve kezzab olarak nitelendirilmiş, şiddetli derecede cerhedilerek ittifakla metrûk sayılmıştır.⁵ Keza el-Vâkıdî de hadisçiler tarafından şiddetli derecede cerhedilen bir müelliftir.⁶

Her şeyden önce İbn İshak'ın zikrettiği bu üç şahıs, Bedir

1 el-Buhârî, *el-Cami'u's-Sahîh*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1411/1991, Meğâzî 9, 47, Edeb 74, İstîtâbe 9, Cihad 141; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru'l-Hayr, Beyrût 1414/1994, Fazâilu's-Sahâbe, 161.

2 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/125 (İbn İshak'tan naklen). Bu rivayetin sened ve metin yönünden cerh ve ta'dilini, ileride gelecek tablo 5'te inceledik. Tafsilatı gerekli kısma bırakıyoruz.

3 İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV/135.

4 el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-Mağâzî*, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1404/1984, III/1045, 1047. Ancak İbn İshak, Mescid-i Dırâr'ı yapanların 12 kişiyi belirttiği, el-Vâkıdî ise bu sayıyı 15'e çıkarmaktadır. Bu isimlerin içinde bazı tutarsızlıklar olduğu gibi, Bedir ahabından bazı sahabîlerin adının da bu listeye karıştırıldığı görülmektedir.

5 İbn İshak ve Amr b. Ubeyd'le alakalı cerh ve ta'dil değerlendirmelerini tablo 5'te inceleyeceğiz.

6 el-Vâkıdî hakkında muhaddislerin cerh ve ta'dil değerlendirmeleri şöyledir:

Ali b. El-Medîni : Hadis uyduran birisidir. 12 bin garib hadis rivayet etmiştir. Onun hadislerine, ensâbına ve mağâzî haberlerine itibar edilmez.

Buhârî : Metrûktur, onun naklettiği hadislerden tek kelime bile rivayet etmedim.

İbn Râhûye ve Nesâî: Hadis uyduran (vadda') birisidir.

Ahmed b. Hanbel : Kezzabdır, hadisleri maklub yapan birisidir.

İbn Hibbân : Sika ravilerden maklub ve mu'dal şeyleri rivayet eder. Üstelik bunları bile bile yapmaktadır.

İbn Adiy : Hadisleri mahfuz değildir, garabet ve illet ise kendisindedir.

Zehebî : Gevşek ravi olduğunda ve terkinde icma vardır. [Tafsilat için bkz. İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/290; İbn Adiy, *el-Kâmil*, VI/241-242; ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/660-665, *el-Muğnî fi'd-Du'afâ*, II/619; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IX/323].

ashabındandır. Nitekim yukarıda Sa'lebe ve kardeşi Hâris b. Hâtıb hakkında biyografik bilgileri vermiştik. Muattib b. Kuşeyr (diğer adı Muattib b. Beşîr) ise Akabe biatına katılan ilk Medine'li Müslümanlardan olup Bedir, Uhud ve diğer harplere katılmış şerefli bir sahabîdir. Sa'lebe b. Hâtıb ile aynı kabileden olup beş ced yukarıda soyları birleşmektedir.¹ Doğrusu İbn İshâk'ın Bedir ehliinden bu üç sahabînin adını nifak mescidi olayına karışmış gibi zikretmesi büyük bir hatadır. Esasen İbn İshâk'ın Magâzi'sini es-Sîretu'n-Nebeviyye'de nakleden İbn Hişâm (ö. ~213) da İbn İshâk'ın bazı sahabe hakkında kesin ve uygun olmayan nifak yakıştırmalarından rahatsız olmuş görünüyor ki, bu hususta İbn İshâk'a katılmadığı gibi hatta tenkit ettiğini görmekteyiz. İbn Hişâm'ın bu mevzudaki ifadesine kulak verelim: "Muattib b. Kuşeyr ve Sa'lebe b. Hâtıb ile kardeşi Hâris b. Hâtıb, Benû Ümeyye b. Zeyd oymağından olup Bedir'e katılan ashâbdandır. Üstelik münafık da değıllerdir. İlim ehliinden kendilerine güvenip itimat ettiğim kimseler, Bedir ashâbı içinde hiç bir münafığın bulunmadığını söylemişlerdir. Ayrıca İbn İshâk, bu üç sahabîyi Ensar'ın Evs kabilesinin Benû Ümeyye b. Zeyd oymağından Bedir'e iştirak edenlerin listesinde vermekte² (dolayısıyla tezada düşmekte) dir."³

Diğer taraftan Mescid-i Dırâr hakkında nakledilen tarihî gerçekler de İbn İshâk'ın tutarsızlığını ortaya koymaktadır. Şöyle ki: Evs kabilesinden Benû Amr b. Avf oymağı, Kubâ Mescidi'ni bina ederek Hz. Peygamber'i (a.s.) davet etmişlerdi. Hz. Peygamber de orada namaz kılmış ve halkına dua etmişti. Bunları çekemeyen Hazrec kabilesinin Benû Ğnm b. Avf oymağından bazı kimseler, yine Hazrec kabilesinden meşhur fâsık Ebû Âmir er-Râhib öncülüğünde nifak mescidini (Mescid-i Dırâr) yaptılar. Dolayısıyla Mescid-i Dırâr'ı yapanların ekseriyeti Hazrec kabilesinden bazı münafıklar olduğu gayet açıktır. İbn İshâk'ın iddia ettiği isimlerden Sa'lebe ile kardeşi Hâris b. Hâtıb ve Muattib b. Kuşeyr ise Evs kabilesindedir.

Bundan başka İbn Abbas'dan nakledilen muteber rivâyette, Mescid-i Dırâr'ı yapanların içinde bu üç sahabînin adı yoktur. İbn Asâkir, Tarîhu Dımaşk'ta muttasıl ve muteber bir senedle İbn Abbas'dan şunu nakleder: "Hz. Peygamber (a.s.), Taif muhasarasından döndükten altı ay sonra, Allah'ın kendisine emretmesine binaen Tebûk için hazırlık yapmaya başladı. O sırada Medine'den bir kısım kimseler, Nifak (Dırar) Mescidini bina ettiler. Bunlar, Ebû Âmir er-Râhib'in öncülüğünde Kinâne b. Abdîyâleyl, Alkame b. Ulâse el-Âmirî idi. Mescid-i Dırâr'ın zikredildiği Tevbe-9/107

1 Bkz. İbn Abdilber, *el-İstîâb*, III/1329; İbnu'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, IV/394-5.

2 Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/250 (İbn İshâk'tan naklen).

3 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/126.

ayeti de bunlar hakkında inmiştir.”¹

Burada dikkatimizi çeken bir başka çelişki ise, İbn İshak başta olmak üzere daha sonraki tarihçilerden el-Vâkîdî ve başkaları, bir taraftan Sa'lebe b. Hâtîb hakkında mezkur kıssanın sözkonusu olduğunu, diğer taraftan da onun Mescid-i Dırâr'ı yapanlar arasında bulunduğunu söylemektedirler. Düşünelim ki, mallarının çokluğu sebebiyle başka şeye vakit bulamayan bir kimsenin, Mescid-i Dırâr'ın yapımında ve faaliyetinde işbirlikçilerin içinde yer alması nasıl mümkün olabilir? Keza Mescid-i Dırâr'ı bina edenler içinde olduğu iddia edilen bir insanın, Sa'lebe kıssasını yaşaması ne mümkün? Yani asılsız kıssadaki rolle Mescid-i Dırâr konusunda ileri sürülen rol, birbirine zat düşmektedir. Bu ve benzeri hususların İbn İshak ve kendisinden bu rivayetleri nakleden tarihçilerin zuhûhü olduğu açıktır.

B. KISSANIN DİĞER BAZI HUSUSLAR BAKIMINDAN TENKÎL

Malum kıssada daha önce de görüldüğü gibi Sa'lebe'nin sürüleriyle taşraya çıkmasının akabinde Hz. Peygamber'e (a.s.) zekatı emreden “Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arındırıp yüceltirsin. Bir de onlar için dua et. Çünkü senin duan, onlar için sükûnettir. Allah işitendir, bilendir.” (Tevbe-9/103) ayetinin indiği ve bundan sonra Hz. Peygamber'in iki şahsı zekat memuru olarak görevlendirip Sa'lebe'ye gönderdiği ifade edilmiştir.

Bilindiği gibi Tevbe sûresi, H. 9. yılda inmiştir ve üstelik yukarıda belirtilen Tevbe-9/103 ayeti de zekatı emreden bir ayet değildir. Alimlerin genel olarak görüşü, zekatın hicretin ikinci yılında farz kılındığı şeklindedir.² Hal böyle olunca, elbette mezkur kıssa, tarihî açıdan ve ahkâm açısından Kur'an'ın zahiriyle de bağdaşmamaktadır. Kaldı ki kıssada belirtilen Tevbe-9/103 ayetinin farklı bir hâdise üzerine indiği de sabittir. İbn Abbas, Dahhâk, Katâde, Zeyd b. Eslem ve Said b. Cübeyr gibi müfessirlerden nakledildiğine göre, Tevbe-9/103 ayetinde sözkonusu edilen kimseler, Tebuk gazvesine mazeretsiz katılmayıp geride kalan bazı şahıslardır. Bu kimseler, geri kalmalarına sebep olan mallarından bir kısmını vererek Hz. Peygamber'den mağfiret talebinde bulundular. Bazı rivayetlerde bunların Ebû Lübâbe ve arkadaşları Cedd b. Kays, Harâm ve Evs olduğu

1 İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, (İht.: İbn Manzûr), Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1408/1988, XII/319.

2 Alimlerin tesbitine göre zekatın farz kılınışı hicretin ikinci yılına tekabül etmektedir. Her ne kadar Mekke döneminde zekatı anımsatan ayetler inmiş ise de bunlar vücûbiyet hükmünü ihtiva etmiyordu. Bu hususta geniş bilgi için bkz.: İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1408/1988, III/249 (Mu'minûn 4 ayetinin tefsirinde); İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürrü'l-Muhtâr*, Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1402/1982, II/2; Yusuf el-Kardavî, *Fıkhu'z-Zekât*, (Trc.: İbrahim Sarmış), I/70-75.

belirtilmektedir.¹

Sa'lebe'nin zengin olmak için dua istemesi ve Hz. Peygamber'in ona dua etmesiyle onun bir kaç koyun edindiği, bunların Medine havalisine sığmayacak kadar çoğaldığı nakledilmektedir. Başta bu husus, akla zıt düşmektedir. Bir kaç koyundan bir kaç sene zarfında böylesi bir sayıya ulaşmak, hiçbir selim akıl tarafından kabul edilebilecek bir husus değildir. Bu, olsa olsa masallarda karşılaşılabilecek bir durumdur.

Kıssaya göre Sa'lebe'nin Medine'ye sığmayacak kadar sahralar dolusu koyun sahibi olması demek, o dönemdeki İslam topraklarında yaşayan en zengin insanlardan biri olması anlamına gelir. Ancak gözden kaçması mümkün olmayacak olan böylesi bir durumdan asılsız bir kıssa dışında bahseden başka hiçbir kaynak ve rivayet yoktur. Eğer böyle birşey gerçekten yaşanmış olsaydı, Sa'lebe'nin Hatim et-Tâî'nin cömertliği ve Kârûn'un da aşırı derecede zenginliği ile meşhur olduğu gibi, onun da meşhur olması gerekirdi. Ama bu hususta asılsız kıssadan başka nakledilen hiç bir rivayetle karşılaşılmamaktadır.

Faraza, Sa'lebe'nin koyunlarının sayısının bu kadar çok ve süratle artmış olması Hz. Peygamber'in duasıyla gerçekleşen bir bereket olduğunu düşünelim -ki bazı yorumcular kıssanın asılsız olduğunu nazar-ı itibara almadan böyle bir te'vile yönelmiştir²-. Cevap olarak diyebiliriz ki: Kaynaklarda Hz. Peygamber'den bereketle ilgili pek çok mu'cizenin vukubulduğu nakledilmektedir. Ancak mezkur kıssadaki gibi Hz. Peygamber'in duasıyla koyunların çoğalması şeklinde hiç bir vak'a mucize kabilinden hiç bir kaynaktan yer almamaktadır. Böyle bir bereket olayı yaşanmış olsaydı, bunun nakledilen mu'cizat arasında zikredilmesi ve bu vasıfla iştihar etmesi gerekirdi. Kaldı ki, Allah Rasûlü'nün -değil sıradan insanların dalalet ve tuğyana dalmalarını istemesi- Bedir ashâbı gibi sahabe-i güzîn hakkında onların dalalete ve nifaka kaymalarını netice verecek bir dua ve talepte bulunması sözkonusu olamaz. O halde kıssada belirtilen şekliyle bu husus, Rasulullah hakkında mümkün görülmediği gibi, Sa'lebe hakkında da tutarlı değildir.

Öte yandan kıssanın sonunda Sa'lebe'nin zekatını getirdiği halde ne Rasûlullah, ne de daha sonra halifeleri tarafından zekatının kabul edilmediğinden söz edilmektedir. Her ne kadar bazı müfessirler, Hz. Peygamber'in ve halifelerinin, Sa'lebe'nin münafık olması sebebiyle onun zekatını kabul etmemiş olabileceği yorumunu yapsalar bile, biz bu görüşe

1 et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XI/16-18.

2 Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'ine şerh yazan el-Münâvî, böyle bir te'vile gitmiştir. Bkz. *Feyzu'l-Kadîr Şerhü Câmi'i's-Sağîr*, IV/526.

katılmıyoruz. Çünkü başta merdud bir rivayetten hareket ederek ve asılsız bir kıssadan yola çıkarak bazı tefsir ve te'villere gidilmesi, kabul edilebilir bir tavır olmasa gerektir. Bundan başka zekatını getiren kimsenin zekatını reddetme, bizzat Rasûlullah'ın ve Raşid Halifelerin uygulamalarına zıt düşen bir husustur. Rasûlullah'ın münafıklara karşı izlediği strateji ve tavırları incelendiğinde, onlara karşı nifaklarını açıkça yüzlerine vurmadiği, hatta İbn Selûl gibi meşhur münafıkları bile sabırla idare etmesini bildiği görülmektedir. Ayrıca İslam devletinde behemehal her mü'minin zekat vermesi için gerekirse güç kullanılması sözkonusudur. Hatta bu mevzuda Hz. Ebû Bekr'in zekat vermeyenlere karşı savaşması bilinen bir vak'a iken, elbette Sa'lebe'nin zekatını getirdiği halde reddedilmesi tutarsızdır.

Hicrî 9. yılda gerçekleşen Tebuk gazvesi, münafıklarla gerçek mü'minlerin ayırıldığında önemli bir tarihi hâdisedir. Zira bu gazveye çıkılmadan önce Rasûlullah'a gelen bazı kimseler haklı mazeretlerini beyan etmiş, bazıları da yalan söyleyerek izin istemiş ve kendilerine izin verilmişti. Fakat mü'minlerden olup da mazeretsiz geri kalan kimseler içinde Ebû Lübabe ve arkadaşlarından başka yalnız Ka'b b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye ve Murâra b. Rabi' gibi üç sahabîden bahsedilmektedir. Ebû Lübabe ve arkadaşlarının tevbe talepleri hemen, diğer üç kişinin tevbeleri ise daha sonra kabul edilmiştir (Tevbe-9/117-119).¹ Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki, Tebuk gazvesinden geri kalanlar içinde Sa'lebe'nin adı geçmemektedir. Eğer Sa'lebe, Tebuk'e katılmamış olsaydı, Bedir ehlinde bir sahabî olması hesebiyle elbette kendisi hakkında da benzer bir durum yaşanacaktı.

el-Vâkıdî (ö. 207) gibi bazı müelliflerin Sa'lebe'nin hem mezkur kıssanın kahramanı olduğunu, hem de Tebuk'e katılan münafıklardan olduğunu iddia etmesi² ise tamamen birbirine zıt düşen bir husustur. Şöyle ki, meseleye mezkur kıssa açısından yaklaşacak olursak, bir insanın sürülerini sevk ve idareden dolayı camiden, cumadan uzak kalmasıyla, başkaca vakit bulup münafık olarak Tebuk'e veya diğer harplere katılmasını bağdaştırmak mümkün değildir. Dolayısıyla Sa'lebe b. Hâtıb'ın bu açıdan da nifakına delalet edecek ne bir hâdise, ne de sıhhatli bir işaret sözkonusu değildir. Haddi zatında Vâkıdî'nin sîre haberlerine pek itimat edilmeyeceğini, hadis rivayetinde metrûk olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Biz de bütün bu verilere binaen diyoruz ki, Sa'lebe hadisi, Sa'lebe b. Hâtıb hakkında uydurma bir kıssadan ibarettir. Şayet Tevbe-9/75 ayetinde belirtildiği şekliyle Allah'a söz verip de sözünde durmayan kimseler varsa, bununla şerefli sahabîlerin uzaktan yakından hiçbir alakası olmasa gerektir.

1 Buhârî, Tefsîru's-Sûre 9, bab 18; Müslim, Tevbe-9/53; Müsned, III/458.

2 el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Mağâzî*, III/1003.

Metinde Sa'lebe'nin zekat memurlarına "Bu istediğiniz cizyeden başka birşey değildir" dediği de nakledilmektedir. Cizye, h. 9/m. 630 yılında nazil olan Tevbe-9/29 ayetiyle sabit olmuş ve Rasûlullah (a.s.), aynı yıl Eyle, Ezruh, Cerbâ, Dûmetu'l-Cendel halkından anlaşma yaparak cizye almıştır.¹ Sa'lebe'nin zekatı cizye olarak nitelendirmesi için böyle bir şeyden ve tatbikattan haberdar olması lazım gelir ki, tamamen taşraya çekilmiş ve koyun çobanlığından başka işlere vakti olmadığı iddia edilen bir kimsenin, zekatı cizyeye benzetmesi pek muhtemel değildir. Dolayısıyla kıssacılar, bu kıssada zekatı cizyeye benzetmekle bir kez daha tutarsızlıklarını ortaya koymuş bulunuyorlar. Yani Sa'lebe kıssası, bir kısım cüretkâr kıssacının, enini boyunu düşünmeden hikaye şeklinde tasarladıkları, fakat tezatlarla dolu yakıştırmalarından başka bir şey değildir.

Tevbe sûresindeki ayetlerin pek çoğunda küfür ve nifak ifade eden davranışlardan ve bilhassa münafıkların vasıflarından bahsedilmektedir. Sa'lebe b. Hâtib hakkında senarize edilerek yakıştırılan mezkur kıssa da yine Tevbe suresinin ilgili ayetinin sebab-i nüzûlü olarak gösterilmiştir. Bu suretle öyle bir zan uyandırılmıştır ki, sanki bu kıssa gerçek bir vakia gibi ayetin hem sebab-i nüzûlü, hem de ibret için anlatılan bir hayat hikayesi olarak telakki edilmiştir. Hakikatle hiçbir alakası olamayacağına kanaat getirdiğimiz bu kıssa, sonuçta tefsir kaynaklarının içine girip asırlarca şöhret bulmuş ve günümüze kadar gerçek bir hadise imiş gibi anlaşılmasına neden olmuştur. O halde gerek hadis, gerekse tefsir kitaplarının içinde yer alan bu kabil rivayetlerin sıhhat derecesinin araştırılması, illetlerinin ortaya konulmasına büyük ihtiyaç vardır.

Bilindiği gibi kıssacılık, bilhassa Hz. Ali'nin hilafetinden sonra Emevîler döneminde oldukça yaygın hale gelmiştir. Pek çok kıssacı türeyerek halka vaaz ve hitap etmeye başlamıştır. Bunlar, bir çok kıssa uydurdıkları gibi, israiliyyat nevinden bazı şeyleri de nakletmek suretiyle bunların iştihar etmesine, hatta hadîs ve tefsîr rivayetleri içine girmesine sebep olmuştur. Neticede kıssacılık yoluyla bir yığın asılsız rivayet yaygın hale getirilmiş, kaynaklarda nakledilir olmuştur. Bu kıssalar içinde peygamberler hakkında bir takım yalan yanlış yakıştırmalar bulunduğu gibi, Ashab hakkında da -Sa'lebe kıssasında olduğu gibi- bazı gerçek dışı şeylere rastlamak mümkündür. Kanaatimizce üzerinde durduğumuz Sa'lebe hadisi de genel yapısı itibariyle uydurma kıssaların karakteristik özelliklerini içinde bulunduran ve kıssacılar tarafından senarize edilmiş asılsız bir haberden öteye geçmemektedir.

1 D.İ.A., 'Cizye' maddesi.

IV. TEVBE-9/75 AYETİNİN NÜZUL SEBEBİ AÇISINDAN SALEBE HADİSİNİN TAHLİLİ

Tefsîr kitaplarının ekserisinde Tevbe-9/75 ayetinin sebab-i nüzûlünde Sa'lebe hadisinin rivayet edildiğini belirtmiştik. Bununla beraber Sa'lebe'den başka şahısların adının yer aldığı sebab-i nüzûl rivayetlerine de rastlanmaktadır. Şimdi bu rivayetleri ve kısaca tahlilini inceleyelim:

1. Sa'lebe b. Hâtib Hakkında İndiğini Bildiren Rivayetler

Yukarıda Sa'lebe hadisinin Ebû Ümâme ve İbn Abbas tarîkıyla nakledilen her iki isnadının illetli, münker ve merdut olduğunu söylemiştik. Bu rivayet, sebab-i nüzûl açısından da delil olmaya elverişli değildir. Bazı müfessir ve araştırmacılar da bu hususa işaret etmişlerdir.¹

Yukarıdaki kıssadan başka farklı bir kıssayı da el-Vâkıdî (ö. 207), herhangi bir sened vermeksizin nüzul sebebi olarak şöyle kaydeder: "Tevbe-9/75 ayeti, Sa'lebe b. Hâtib hakkında nazil olmuştur. O, muhtaç bir kimse idi ve tasadduk edecek herhangi birşey bulamıyordu. Bir defasında: Allah'a yemin ederek, eğer Allah kendisine mal verirse mutlaka tasaddukta bulunacağına ve salihlerden olacağına söz verdi. Ama onikibin dirhem miktarında bir diyet eline geçmesine rağmen tasaddukta bulunmadı ve salihlerden olmadı."² Bu rivayet, muteber hiçbir kaynakta bulunmadığı gibi, herhangi bir senedi de yoktur. el-Vâkıdî'nin hadiste güvenilir birisi olmadığını yukarıda belirtmiştik. Bütün bunlara binaen diyebiliriz ki: Bu kıssa, el-Vâkıdî'nin asılsız, uydurma nakillerinden birisidir.

2. Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr Hakkında İndiğine Dair Rivayet

İbn İshâk, *Amr b. Ubeyd* tarîkıyla *Hasen el-Basrî*'den; keza et-Taberî, *İbn Humeyd - Seleme - İbn İshâk - Amr b. Ubeyd* tarîkıyla *Hasen el-Basrî*'den mürsel olarak Sa'lebe b. Hâtib ve Muattib b. Kuşeyr'in Allah'a söz verip de sözlerinde durmayan kimselerden olduklarını, bu nedenle Tevbe-9/75 ayetinin ikisi hakkında indiğini nekletmiştir.³

Ancak gerek Sa'lebe b. Hâtib ve gerekse Muattib b. Kuşeyr, Bedir ashabındandır. Her ikisi hakkında nifaka bulaştıklarına dair sahih bir rivayet yoktur. Bu husus üzerinde yukarıda tafsilatıyla durmuştuk. Burada sadece senedde yer alan ravilerin cerh ve ta'dilini aşağıdaki tablodan inceleyeceğiz.

1 Ahmet Nedim Serinsu tarafından *Sa'lebe Kıssası (Esbâb-ı Nüzûle Yeni Bir Yaklaşım)*, Şûle Yay., İstanbul 1995 (küçük boy 56 sahife) adıyla hazırlanan kitapçıkta, tefsîrî açıdan bu kıssanın sebab-i nüzûl rivayeti olmasının uygun düşmediği belirtilmiştir. Tafsilat için adı geçen çalışmaya bakılabilir.

2 el-Vâkıdî, *Kitâbu'l-Mağâzî*, III/1069.

3 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/125 (İbn İshak'tan naklen); et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/191.

Tablo-5 İbn İshâk ve Taberî'nin Ravileri ve Cerh - Ta'dil Değerlendirmeleri

RAVINİN ADI	KÜTÜB-İ SİTTEDE RİVAYETİ	MUHADDİSLERE GÖRE CERH VE TA'DİLİ
<i>Hasen b. Yesâr el-Basrî</i> (ö. 110)	Kütüb-i sittenin hepsinde hadisi var	<i>Ebü Zür'a</i> : Hasen'in mürsellerininin dördü müstesna her birinin aslı olduğunu ve sübût bulunduğunu tespit ettim. <i>Ali b. el-Medîni</i> : Hasen'in mürsellerini sika kimseler nakletmişlerse makbuldür, muttasıl gibidir.
<i>Amr b. Ubeyd b. Bâb el-Basrî</i> (ö. 144)	-	<i>Süfyan es-Sevrî</i> : Müdellistir, Hasen el-Basrî'nin söylemediği şeyleri de tedlis yaparak ona nisbet eder. <i>Ibn Maîn</i> : Bid'a ehlidir, metruktur, ihticac olunmaz. <i>Nesâî ve Dârekutnî</i> : Zayıfı, metruktur. <i>Ukaylî ve İbn Hibban</i> : Mu'tezilî'dir, kezzâbdır. <i>Zehabî</i> : Muhaddisler terkinde icma etmiştir.
<i>İbn İshâk = Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî</i> (ö. ~151)	Kütüb-i sittenin hepsinde hadisi var. (Ancak İmam Buhârî, ta'lîkan rivayetini almıştır)	<i>Ahmed b. Hanbel</i> : Hasenu'l-hadistir. <i>Yahya b. Maîn</i> : Sikadır ama hüccet değildir. <i>Nesâî</i> : Kavî değildir. <i>İmam Mâlik</i> : Müttehemdir, tedlis sahibidir. <i>Ibn Hibbân</i> : Sikadır ama müdellistir. Metrûk ravilerin hadislerini sika ravilere izafe eder. <i>Zehabî</i> : Kendisinde fazla bir kusur görmüyorum ama Sîre'sinde bazı münker, munkatî' rivayetlerle tutarsız şiirlere rastlanmaktadır. Hafîb el-Bağdâdî, İbn İshâk'ın, devrinin şairlerine mağazî haberlerini verip onlardan bu haberlere göre şiir istediğini ve sonra bu şiirleri mağazî haberlerine eklediğini nakleder. Hasılı, İbn İshâk, hasenu'l-hadistir, infirad ettiği rivâyetler münkerdir.
<i>Seleme = Seleme b. Fazl el-Abrâş</i> (ö. 191)	Ebü Dâvud ve Tirmizî'de hadisi var	<i>Ebü Hâtim er-Râzî</i> : Rivayetleriyle ihticac olunmaz. <i>Yahya b. Maîn</i> : Müdellistir. <i>Buhârî</i> : Münkeru'l-hadistir. <i>İbn Râhûye, Nesâî, Ebü Zür'a</i> : Metrûk ve münkerdir.
<i>İbn Humeyd = Muhammed b. Humeyd</i> (ö. 248)	Müslim, Nesai ve İbn Mâce'de hadisi var	<i>Buhârî</i> : Fîhi nazar (tedkik etmek lazım). <i>Ya'kûb b. Şeybe</i> : Münkerleri çoktur. <i>Ebü Zür'a er-Râzî</i> : Kezzabdır. <i>Ahmed b. Hanbel ve İbn Huzeyme</i> : Metrûktur, münkerdir. <i>Ibn Hibban</i> : Maklûb rivâyetleri sika ravilere nisbet eden ve bunlarda infirad edendir. Kendi beldesi halkından naklettiklerinde bu husus daha barizdir; sakınılmalı. <i>Zehabî</i> : Müdellistir, maklub ve müdrec hadisleri çoktur. Senedleri metinlere karıştıran birisidir. ¹

1 İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, III/98; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV/111; İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I/92, 303, 328, II/70; Zehabî, *el-Mizân*, II/192, III/277, 475, 531; *el-Kâşif*, I/220; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizân*, IV/285; *Tehzîbu't-Tehzîb*, V/111.

3. Sa'lebe b. Hâtıb, Muattib b. Kuşeyr, Nebtel b. Hâris ve Cedd b. Kays Hakkında İndiğine Dair Rivayet

İbnu'l-Cevzî (ö. 597) ve bazı müfessirler, Dahhâk b. Müzâhim el-Belhî (ö. 105)'den mürsel olarak şu haberi nakletmiştir: "Sa'lebe b. Hâtıb, Muattib b. Kuşeyr, Nebtel b. Hâris ve Cedd b. Kays adındaki dört şahıs: "Allah'a yemin olsun, eğer bizi rızıklandırırsa mutlaka tasadduk edeceğiz" diye söz verdiler. Kendilerine bol rızık verilince de cimrilik gösterdiler. Haklarında bu ayet nazil oldu."¹

Dahhâk'ın kendisi sadûktur, ancak yukarıdaki hadiste de olduğu gibi rivayetlerinin çoğu mürseldir.² Diğer taraftan Sa'lebe b. Hâtıb ile Muattib b. Kuşeyr'in Bedir ashabından olduklarını, nifaklarına dair sahih bir rivayetin bulunmadığını belirtmiştik. İbn İshâk, Nebtel b. Hâris'in adını Mescid-i Dirâr olayında zikretmektedir. Ama İbn İshâk'ın bu rivayetinin pek muteber olmadığına değinmiştik. Cedd b. Kays ise, İbn İshak'ın haberine göre Tebûk seferinden geri kalmaya geçerli bir mazereti olmadığı halde izin isteyip geri kalmış ve bu sebeple hakkında Tevbe-9/49 ayeti inmiştir.³ Katâde'nin haberine göre de Tevbe-9/103 ayeti, Ebû Lübâbe, Cedd b. Kays, Harâm ve Evs adında dört kişi hakkında inmiştir. Bunlar, kendileri hakkında infak, cihad ve tasaddukta bulunmaya ahdetmişlerdi.⁴ Ama bu dört şahsın münafık olduklarına dair muteber bir haber yoktur. Bu bakımdan Dahhâk'ın mezkûr rivayetinin, Sa'lebe b. Hâtıb ve diğerleri hakkında mevsul, makbul ya da sahih bir yönü yoktur.

4. Hatıb b. Ebî Beltea Hakkında İndiğine Dair Rivayet

İbnu'l-Cevzî ve bazı müfessirler, İbnu's-Sâib el-Kelbî- Ebû Sâlih - İbn Abbâs yoluyla İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Benû Amr b. Avf oymağından bir adamın Şam'da malı vardı. Malının eline geçmesi bir hayli gecikti. Bu hususta sıkıntıya maruz kaldı ve Allah'a yemin ederek, eğer malları eline geçerse onları mutlaka tasadduk edeceğine ve akrabalarına yardımında bulunacağına söz verdi. Ancak malı eline geçince o böyle yapmadı ve hakkında bu ayet nazil oldu. İbnu's-Sâib el-Kelbî, bu adamın Hâtıb b. Ebî Beltea olduğunu söylemiştir.⁵

Bu rivayet, sened ve metin açısından muteber değildir. Şöyle ki: Başta Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146), Kûfeli olup hadîs rivâyetinde hiç

1 İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1407/1987, III/474.

2 ez-Zehebî, el-Kâşif, II/36; İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, s. 280.

3 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/125.

4 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/17.

5 İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, III/474.

güvenilmeyen, râfîzîlikle itham edilen kezzab bir müfessirdir. Her ne kadar bazı âlimler, Kelbî'nin tefsirinden istifade etmeyi uygun görmeye birlikte diğer pek çoğu onun hem tefsîrini, hem de bütün rivâyetlerini reddetmiştir. Mesela Kelbî'yi yakından tanıyanlardan birisi olarak Süfyân es-Sevrî, şu haberi nakleder: “Kelbî'nin şöyle dediğini işittim: Benim, Ebû Sâlih - İbn Abbas tarîkıyla naklettiğim haberlerin hepsi yalandır. Dolayısıyla Kelbî'den şiddetle sakının!” Ancak Süfyân'a “Peki sen de bazen ondan nakilde bulunuyorsun” diye sorduklarında, Süfyân: “Ama ben onun doğrularını yalanlarından ayırmasını çok iyi biliyorum” cevabında bulunarak rivayet ve dirayetteki hassasiyetine dikkat çekmiştir. İbn Hibbân, yukarıda verdiğimiz isnadda geçen Kelbî ve Ebû Sâlih hakkında şunları belirtir: “Ahmed b. Hanbel, Kelbî'nin tefsîrinin yalan-yanlış şeylerle dolu olduğunu söylemiş, onun tefsîrinden birşeyler nakletmeyi uygun görmemiştir. Kelbî, Ebû Sâlih yoluyla İbn Abbas'dan nakilde bulunmuştur. Ancak Ebû Sâlih, bizzat İbn Abbas'ı görmemiş ve ondan hadîs işitmemiştir. Kelbî ise Ebû Sâlih'den bir kaç rivâyet dışında fazla bir şey işitmemiştir. Ama görüyoruz ki Kelbî, bir takım şeylere mesnet bulmak istediğinde hemen [an-Ebî-Sâlih, an-İbn-Abbas] tarîkını kullanarak yalan yanlış şeyleri naklediyor. Hasılı, Kelbî'nin adının dahi kitaplarda geçmesi uygun bulunmadığı halde, tefsir ve hadise dair rivâyetleriyle ihticac olunması hiç mi hiç doğru değildir. Şayet Kur'ân tefsîri yapılacaksa, Kelbî'nin sözlerine ihtiyacımız yoktur.”¹ Biz de burada İbnü'l-Cevzî gibi hadis kritiğinde müteşeddît sayılan bir âlimin, nasıl olur da Kelbî'nin rivâyetine tefsîrinde yer verir diye sormadan edemiyoruz.

Bu rivayetin metin tenkidi açısından da bazı tutarsızlıklar içerdiği sözkonusudur. Şöyle ki: Kelbî, “Benû Amr b. Avf oymağından birisinin Şam'da malı vardı...” diyerek bu şahsın Hâtıb b. Ebî Beltea olduğunu söylemektedir. Halbuki bu oymak, Medine'deki Ensar'dan Evs kabilesinin bir koludur. Oysa Hâtıb b. Ebî Beltea, Mekkeli olup Benû Esed b. Abdiluzza b. Kusayy oymağından yani muhacirlerdendir. Hâtıb b. Ebî Beltea, Bedir, Uhud ve Hendek başta olmak üzere Hz. Peygamber'le birlikte bütün muharebelere iştirak etmiş, Hudeybiye'de bulunmuş bir sahabîdir.² Hayatında ticaretle uğraşmış, Medine'de gıda maddeleri alıp sattığı olmuştur.³ Ama Kelbî'nin dediği gibi bir olay yaşamamıştır. Kelbî, onun adını nifak hadisesine karıştırmakta ve bu sayede yalanlarına bir başkasını daha ilave etmektedir. Eğer Hâtıb'ın bilinen bir kusuru varsa, o da Mekke fethinden önce Kureyş'e Rasulullah'ın hazırlığından haber vermek için

1 İbn Hibban, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II/256; ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/556.

2 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II/243; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III/114; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, I/314; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, I/362.

3 İbn Sa'd, *et-Tabakat*, III/114.

gizlice mektup göndermeye kalkışmasıydı.¹ Ancak Rasulullah (a.s.) Hâtıb'ın ifadesini aldıktan sonra onu mazur görmüş ve cezalandırmamış; hatta bu mevzuda Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında hoş olmayan söz ve davranışta bulunan arkadaşlarına karşı çıkararak Bedir ve Hudeybiye'ye katılan kimsenin cehenneme girmeyeceğini haber vermiştir.² Öte yandan Hz. Ömer'in, Hâtıb'ın mektup göndermesi sebebiyle onun kellesini vurmak istemesi üzerine Hz. Peygamber (a.s.) şöyle karşı çıkmıştır: "Bırak onu, Allah Bedir ashabının durumlarına muttali olmuş ve şöyle buyurmuştur: Dilediğinizi işleyin, zira ben sizi mağfiret buyurdum."³ Bunlardan başka Rasulullah (a.s.), Hâtıb b. Ebî Beltea'yı İskenderiye Meliki Mukavkıs'a mektup götürmek üzere elçi olarak görevlendirmiştir.⁴ Eğer Hâtıb, nifak ehlinden birisi olsaydı, bizzat Hz. Peygamber (a.s.) onun hakkında mezkur sözlerini sarfetmez, elçilik göreviyle vazifelendirmezdi. Netice olarak, Kelbî'nin, bu rivayeti, Hâtıb b. Ebî Beltea hakkında uydurma ve asılsız bir haberdir.

5. Ensardan Bir Adam Hakkında İndiğini Belirten Rivayet

Taberî, [Bişr - Yezîd - Saîd] tarîkıyla Katâde'den şu haberi nakletmiştir: "Tevbe-9/75 ayeti hakkında bize şu anlatıldı: Ensar'dan bir adam, Ensar'ın bulunduğu bir meclise gelerek eğer Allah kendisine mal verirse, mutlaka her hak sahibinin hakkını vereceğine dair söz verdi. Ama Allah o kimseye mal verince, cimrilik yaptı."⁵

Katâde b. Diâme el-Basrî (ö. 118) müfessir, hadis hafızı ve sikadır. Ancak bazı rivayetlerinde müdellis olduğu söylenmektedir. Bununla birlikte sahîh sahipleri kendisinden hadîs tahriç etmiştir.⁶ Bu rivayet, Katâde'nin mürsellerindedir. Mürsel haberin sebep-i nüzûl açısından delil olmada tutarlı bir görüş kabul edilmemesi bir tarafa, rivayette isim zikredilmeksizin müphem bırakılması da ayetin yorumuna bir açıklık getirmemektedir.

6. Münafıklardan Bir Grup Hakkında İndiğine Dair Rivayet

Taberî, [Yûnus - İbn Vehb tarîkıyla İbn Zeyd]'den şöyle dediğini nakletmiştir: "Tevbe-9/75 ayetinde sözkonusu olan kimseler, münafıklardan bir gruptur ki, Allah kendilerine mal verince cimrilik gösterdiler. Bu sebeple Allah kıyamette kendisine kavuşacakları zamana kadar onların nifaklarını devam ettirdi. Onlar için ne tevbe, ne mağfiret, ne de affedilme sözkonusu

1 Buharî, *Meğâzî*, 47: İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV/33.

2 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI/262.

3 Buharî, *Meğâzî*, 9, 47, İstîtâbe, 9, *Cihad*, 141; Müslim, *Fazâilu's-Sahâbe*, 161, 162.

4 İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV/193; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III/115.

5 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/192.

6 ez-Zehebî, *el-Mizân*, III/385; *el-Kâşif*, II/396.

değildir. Nitekim İblis hakkında da tevbeden menedilme cezası verilmişti.¹

Bu rivayet, fakihliğiyle meşhur, hadiste sika ve sebt bir ravi olan Hammâd b. Zeyd el-Basrî ö. 179'nin² mürsel olarak naklettiği bir yorumdur. Hammâd, bu haberi kimden naklettiğini belirtmemektedir. Ayrıca bu haberin sebeb-i nüzül rivayeti olabilmesinden ziyade tefsiri bir yorum olduğu ağırlık kazanmaktadır. Hasılı bu rivayet de mezkur ayetin sebeb-i nüzülünü ve kim hakkında indiğini açıklayan bir haber niteliği taşımamaktadır.

Netice olarak diyebiliriz ki: Tevbe-9/75-78 ayetlerinin iniş sebebi hakkında yukarıda belirtilen rivayetler, sened ve metin açısından illetli olmaları sebebiyle gerek Sa'lebe b. Hâtıb, gerekse başkaları hakkında tutarlı olmaktan uzaktır.

SONUÇ

Hadis kaynakları içinde sadece Taberânî ve Beyhakî tarafından rivayet edilmiş olan Sa'lebe hadisi, pekçok tefsir kaynağında Tevbe-9/75 ayetinin nüzul sebebi olarak yaygın hale gelmiş ve halkın dilinde de ibret alınacak bir kıssa olarak şöret bulmuştur. Ancak sened tenkidi açısından bu rivayetin -her ne kadar farklı iki isnadı olsa da- her iki isnadında yer alan ravilerin ekserisinin mecruh olması sebebiyle bu hadisin sened açısından muteber olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Hadis kritikçilerinin, bu hadis hakkındaki yapmış oldukları sened tenkidinde de bu hadisin ihticaca elverişsiz, münker, merdut, asılsız, illetli olduğu belirtilmiştir.

Diğer taraftan metin açısından yaptığımız tenkit ve tespitler neticesinde bu kıssanın cidden asılsız ve boş olduğu ortaya çıkmıştır. Yani Sa'lebe hadisi, sadece sened yönüyle illetli olmayıp metin yönünden de akla, tarihî hadiselerle, Kur'ân'a ve Rasûlullah'ın uygulamalarına zıt düşen pek çok tutarsızlıklar ve çelişkiler içeren asılsız bir kıssadan ibarettir.

Netice itibarıyla diyebiliriz ki, Sa'lebe hadisi gibi her nakledilen rivayetin, yaygın olması, onu sıhhatli saymaya yeterli bir sebep değildir. Bu hadisin rivayet ve dirayet açısından makbul ve muteber sayılabilecek hiç bir yönü yoktur. Şerefli sahabîleri küçük düşürücü asılsız rivayetlerden kitapların arındırılması ve bu türlü haberlerle insanların meşgul edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Bundan başka kanaatimizce hadis ve tefsir kitaplarındaki bu ve benzeri rivayetlerin kritiğinin yapılmasına, illetlerinin tesbit edilerek ayıklanmasına büyük ihtiyaç vardır.

1 et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/193.

2 ez-Zehabî, *el-Kâşif*, I/251; İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, s. 178.